

- 4 I kursplan för forskarutbildningen rekommenderas kunskaper i nationalekonomi för förvaltningsinriktningen.
- 5 Förvärvsarbete och studier kan givetvis kombineras varför sysselsättningen överstiger 157 personer.
- 6 Därvid har använts en klassificering som utarbetats för valundersökningar av Bo Särilvik m fl. Klassificeringen presenteras i Valundersökningar 3, Teknisk rapport 1977, sid 199 ff.
- 7 Det finns ett stort inslag av jur kand-examina på detta alternaiv.
- 8 Inkluderar ej forskarstuderande i statskunskap som här utgör en mycket speciell grupp.
- 9 De forskarstuderande i statskunskap särbehandlas i analysen i detta avsnitt och ingår ej i tabellerna.
- 10 Statskunskapsstudierna kan också ha varit avgörande för möjligheterna att komma in på Lärarhögskolan och därmed för möjligheterna att få anställning som lärare. Detta gäller för dem med två betyg i statskunskap i fil mag-examen som kunde avläggas t o m utgången av år 1974.
Sedan höstterminen 1969 gäller det även dem som läst samhällskunskap 61-80 poäng med statsvetenskaplig inriktning som är identisk med 21-40 poäng i statskunskap.

Liberalism i kris – mer eller mindre. I

I ett komparativt perspektiv uppvisar den svenska liberalismen under sin mer än tvåhundraåriga historia åtskilliga avvikande drag. Om man begränsar jämförelsen till de senaste hundra åren och håller sig inom Norden, kan man exempelvis för *det första* säga, att liberalerna i Sverige var senfärdigare än sina åsiktsfränder, när det gällde att skapa en modern partiapparat. Först genom grundandet av liberala samlingspartiet i riksdagen år 1900 och riksorganisationen frisinnade landsföreningen två år senare tillkom en sådan apparat, låt vara att föregångare hade funnits såväl i riksdagen som ute i landet. I Norge exempelvis hade motsvarande organisationsprocess fullbordats nästan tjugo år tidigare.

När de svenska liberalerna sent omsider hade organiserat sig, visade sig partiapparaten under det första årtiondet påfallande effektiv och i det stora hela väl sammanhållen.¹ Mandatantalet i riksdagen steg kontinuerligt. Vid 1911 års val, det första med allmän rösträtt för män och med ett proportionellt system, fick partiet 40 procent av rösterna och 102 av andra kammarens 230 mandat. Partiledaren Karl Staaff blev – efter ett upphåll på drygt fem år – åter statsminister.

I Danmark och Norge tillämpade man under den här perioden alltjämt majoritetsval, en omständighet som försvårar rättvisande jämförelser med valresultaten i Sverige. I Finland komplicerades bilden genom existensen av svenska folkpartiet. Inte desto mindre kan man

nog för *det andra* säga, att de svenska liberalerna uppvisade en jämförelsevis mycket snabb uppgång under åren före första världskriget.

Den därpå följande perioden, från år 1914 till början av 1920-talet, kännetecknades för de svenska liberalernas del av en nästan obruten rad av förlustval. År 1921 fick partiet sålunda knappt 19 procent av rösterna vid andrakammarvalet, mindre än hälften av andelen tio år tidigare. Också i de andra nordiska länderna gick liberalerna tillbaka men i en klart långsammare takt. Man kan alltså för *det tredje* säga, att det svenska partiet fick notera en jämförelsevis mycket brant nedgång efter den snabba uppgången före första världskriget.²

En sen start, en snabb uppgång, en kort glansperiod, en brant nedgång – så ter sig alltså den svenska liberalismens utveckling från sekelskiftet till början av 1920-talet i ett komparativt perspektiv. Skarpast och elegantast har denna utveckling enligt min mening beskrivits av en utländsk forskare, kanadensaren *Douglas Verney*, i en tidskriftsuppsats för tio år sedan; uppsatsen har tidigare berörts i *Statsvetenskaplig Tidskrift*.³

På väljarnivå innefattade utvecklingen under perioden stora klassmässiga förskjutningar mellan partierna. Den sidan av saken har ingående behandlats av *Leif Lewin* och hans medarbetare i deras studie av den svenska väljarkåren 1887-1968.

Orsakerna till den liberala nedgången från år 1914 var till en del av internationellpolitisk karaktär: de hängde samman med första världskriget. Krig och kriser gynnar ofta flygelpartiet av nationalistiskt eller socialistiskt slag. Mycket riktigt gick liberalerna tillbaka i många länder, inte bara i Norden, under kriget och efterkrigsåren.

I Sverige skärptes denna allmänna tendens av en rad speciella faktorer. Praktiskt taget ända ifrån det liberala partiets uppkomst i seklets början aktualiserades kontinuerligt olika stridsfrågor, som verkade splittrade på partiet och föranledde riksdagsmän, tidningar och väljare att ta ut – till höger eller till vänster.

Den första av dessa stridsfrågor gällde valsättet. Liberalerna kämpade under Staaffs första regering 1905-06 för majoritetsval och – i linje härmed – för ett tvåkammerssystem av brittisk typ. Högern däremot tog ställning för proportionalismen och ville bevara kamrarnas lika-berättigande. I det läget ansåg en del liberala proportionalister, att ett steg till höger kunde försvaras. Denna avtappning kunde det liberala partiet dock, i varje fall vad väljarna beträffar, mer än väl uppväga genom tillströmning av nya anhängare. Sedan proportionalismen hade genomförts genom en grundlagsändring år 1909, var valsätsfrågan för överskådlig tid avförd från den politiska dagordningen.

De viktigaste av de övriga stridsfrågorna fanns med bland de berömda sk besvärjelsepunkterna, som frisinn-

nade landsföreningen antog på sitt landsmöte inför 1911 års andrakammarval. Punkterna löd:

- ”1. Genomförande av ett parlamentariskt statskick med tyngdpunkten i Andra kammaren.
2. Revision av försvarsväsendet. Skyndsamt utredning i enlighet med Andra kammarens beslut vid årets riksdag i syfte att såväl genom direkta indragningar och besparingar som genom planmässig kostnadsbegränsning för framtiden reglera försvarsbördorna, så att de komma att stå i rimligt förhållande till landets bärkraft och giva nödigt utrymme för andra viktiga statsbehov. Utredningen bör jämväl klargöra huruvida icke genom kloka anordningar den nuvarande övningstiden för de värnpliktiga skulle kunna nedsättas.
3. Lokalt veto. Utredning om rusdrycksförbud enligt Andra kammarens beslut.”

Alla liberala riksdagskandidater borde enligt landsmötet ansluta sig till dessa besvärjelsepunkter och i riksdagen genom medlemskap i liberala samlingspartiet arbeta för att förverkliga dem. Besvärjelsepunkterna markerade ett klart steg mot en modernisering av svensk politik.⁴

I det här sammanhanget är det dock väsentligare att peka på en annan aspekt: mindre än tre år senare hade de båda första besvärjelsepunkterna, särskilt den andra, fört det liberala partiet in i en svår kris. Denna utlöstes i februari 1914 genom det s k borggårdstalet, där kungen, Gustaf V, offentligt tog avstånd från den Staaffska regeringens väntade förslag i försvarsfrågan. Detta förslag hade för övrigt, om det fått färdigställas, knappast helt uppfyllt kravet i den andra besvärjelsepunkten. Sedan kungen hade vägrat lova att för framtiden avstå från att falla sina grundlagsenliga rådgivare i ryggen, avgick Staaffs regering. Därmed blev även den första besvärjelsepunkten eller, rättare sagt, hela den konstitutionella frågan, brännande aktuell.

Den parlamentariska ministären Staaff avlöstes av kungaregeringen Hammarskjöld, som utlyste nyval till andra kammaren. Före valet bröt sig en grupp, som kallade sig liberala försvarsvänner, ut ur moderpartiet. Valresultatet blev ett svidande nederlag för Staaffliberalerna. Trots att valdeltagandet steg kraftigt i jämförelse med 1911 års val, lyckades man inte nämnvärt öka sitt absoluta rösttal. Förluster skedde både åt höger och åt vänster; andelen av väljarkåren sjönk till 32 procent (mot 40 procent år 1911). Det ordinarie valet på hösten 1914

ledde till nya förluster; från att tre år tidigare ha varit det största i andra kammaren blev partiet det tredje i ordningen.

Den tredje besvärjelsepunkten, den om nykterhetspolitiken och särskilt frågan om rusdrycksförbud, skulle under åren efter 1911 vålla ständiga slitningar inom det liberala partiet. Slitningarna mynnade år 1923 ut i en sprängning av partiet.

Mot denna bakgrund, när man så att säga har facit i hand, skulle någon kanske vilja hävda, att Staaff ”gjorde fel”, när han år 1911 – inte utan motstånd på olika håll inom partiet – lät genomdriva besvärjelsepunkterna. Ett sådant påstående är knappast vetenskapligt hållbart. Mot en annan bakgrund, med ett annat facit i hand, skulle man för övrigt kunna hävda, att Staaff ganska snart efter sin död år 1915 ”fick rätt”.

Verney företräder snarast den sista ståndpunkten. Han menar visserligen, att liberalerna före första världskriget satsade för litet på samarbete och för mycket på konfrontation. Han fortsätter:

”Yet the Liberals' policy of confrontation was not by any means a failure *as a policy*. When he died in 1915, ostracized by many Swedes and regarded as a traitor by some, Staaff no doubt felt he had failed. But the old constitutional system lasted only until 1917 – the year that parliamentary government was established. Even in defence matters Staaff left his mark. The emphasis on dreadnoughts was proved misguided and by 1919 Staaff's preference for torpedo boats and submarines seems to have been vindicated.

His concern over the class structure and discipline in the army was not forgotten, and his proposals for a more humane treatment for enlisted men were put into effect by his successor who appointed an ombudsman for the armed forces. Above all he had succeeded in preventing defence expenditure from rising during his three years in office.

His record in social reform remains to be analysed in the same detail as the defence controversy. But the establishment of the social welfare board and the system of old age pensions financed by a new public enterprise, the tobacco monopoly, laid the foundations of the welfare state during Staaff's period of office. The following figures suggest that the conflict over defence expenditure might be interpreted as one between those who

	Ships built or under construction			
	Heavily armoured ships	Cruisers	Torpedo and patrol boats	Submarines
1910	12	6	68	5
1918	15	5	84	18
1920	0	1	77	23

	Expenditure in millions of crowns		Total current	Defence as proportion of total
	Defence	Social		
1912	85:64	48:46	199:96	43 %
1913	85:38	52:66	207:32	41 %
1914	84:96	55:92	217:20	39 %
1915	104:07	67:41	280:23	37 %
1916	168:43	74:19	362:86	46 %

regarded the state budget as primarily for external defence and those who thought it should be used to re-allocate income amongst the population.

In 1913 defence was allocated nearly 33 per cent of the budget and education less than 12 per cent. By 1930-1, before the Social Democrats came to power 'permanently', it had changed considerably. Education now received 19 per cent, social welfare 14 per cent, and defence 16 per cent. But the real confrontation had taken place before the First World War.⁵

Naturligt nog har svenska historiker och statskunnskapare vid det här laget skrivit åtskilligt om de båda första årtiondena av 1900-talet i vårt land. De vetenskapliga specialstudierna om det liberala partiet, liberala politiker eller liberala tidningar är dock inte särskilt många.

Redan år 1929 förelåg *H-K Rönbloms* arbete Frisinnade landsföreningen 1902-1927, en föga lyckad kombination av statsvetenskaplig avhandling och jubileumsskrift. På 1960-talet kom två volymer om Dagens Nyheters politiska utveckling fram till år 1921 liksom en tvåbandsbiografi över Karl Staaff av *Leif Kihlberg*, statskunnskapare och i många år DN:s politiske redaktör. Dessa arbeten är flotta och välskrivna, men källredovisningen är ofta så knapphändig, att det är svårt att bedöma halten av framställningen.⁶ År 1966 gav historikern *Jarl Torbacke* ut en solid avhandling om Afton-Tidningen, som under Carl Ekmans redaktörstid (1913-18) var de frisinnade förbudsvännernas huvudorgan. I sammanhanget kan man också nämna Torbackes båda volymer om DN:s politiska utveckling efter 1921.

När Göteborgshistorikern *Gösta Johanson* bestämde sig för att skriva den avhandling, som föreligger under titeln Liberal splittring, skilsmässa - och återförening 1917-1934, fick han, inte oväntat, i mycket stor utsträckning arbeta med ett ojämnt och svåröverskådligt otryckt material. Resultatet har blivit en delvis ny och framför allt mera nyanserad bild av en liberal krisperiod.

Johanson formulerar inledningsvis följande övergripande frågeställningar:

"Var motsättningarna i förbudsfrågan den helt avgörande orsaken till 1923 års partisprängning? Om inte, vilka faktorer vid sidan av förbudsfrågan bidrog i så fall till sprängningen?"

I vilken utsträckning spelade enskilda politiker, främst då partiledaren Nils Edén och folkrorelseliberalernas ledande man Carl Ekman, någon roll för skilsmässan mellan de liberala fraktionerna i maj 1923?"

Har betydelsen av 1923 års partisprängning övervärderats av eftervärlden?" (s 10).

I realiteten börjar framställningen snarare kring år 1910 än år 1917, vilket är en klar förtjänst. Tyngdpunkten ligger nämligen på tiden fram till partisprängningen år 1923, och avhandlingen följer därvidlag, som författaren uttrycker det, en destruktiv linje. Denna linje hade inte framträtt så tydligt, om han inte hade tagit upp alla de stridsfrågor, som jag tidigare har berört i denna översikt.

För tiden efter partisprängningen utgår Johanson från den här frågeställningen:

"Om det 1923 var omöjligt att längre hålla samman i ett liberalt parti, varför var det då möjligt att elva år senare gå samman igen?"

I Johansons avhandling skall jag i denna översikt ta upp två teman, som har stort intresse också ur statsvetenskaplig synvinkel: dels Nils Edéns utformning av partiledarskapet, dels tidningarnas roll inom det liberala partiet.

En framgångsrik ledare för ett modernt parti måste kunna spela flera olika roller samtidigt. Han måste kunna umgås någorlunda naturligt med partivänner på olika nivåer och inte sällan "suffer fools gladly", som det engelska uttrycket lyder. Han måste vara en god talare, som kan elda anhängare och göra ett i ordets olika meningar hyggligt intryck på motståndare. Han måste kunna "ta" företrädare för kanske fientligt inställda massmedier. Han måste, ofta som ordförande, kunna organisera och leda arbetet inom partiorganisationen inklusive riksdagsgruppen. Därvid måste han ständigt vara beredd att se till att alla viktiga beslut är väl förankrade i partiet; han måste jämna ut motsättningar och främja kompromisser. Han måste kunna utföra ett effektivt och

förtroendeskapande arbete i en regering, eventuellt som statsminister.

Efter Staaffs död år 1915 upprättades ett slags kollektivt ledarskap för det liberala partiet. I praktiken kom Edén, som Johanson påpekar, redan följande år att framstå som partiledare, främst därför att han var ordförande i andrakammargruppen. Han ställning inom partiet stärktes naturligtvis genom statsministerskapet från hösten 1917. Formellt blev Edén partiledare år 1918, då han valdes till ordförande i riksdagsgruppen, och han behöll posten fram till partisprängningen år 1923.

Hur lyckades då Edén i partiledarens olika roller? Välbekant är att han – inom och utom partiet – ansågs stel och formell. Torgny Segerstedt, Handelstidningens blivande huvudredaktör, skrev i ett brev år 1915, före Karl Staaffs död:

”Det allvarligaste är, att ingen finns, som kan ersätta honom (Staaff). Edén kan det icke. Han är professor Edén; vore han i det allmänna medvetandet Nils Edén eller ännu bättre Nisse Edén, vore ju saken bättre – men professor Edén – det går inte.”⁷

Herbert Tingsten kom i kontakt med Edén under arbetet i folkomröstningskommittén i början av 1920-talet; Edén var ordförande och Tingsten biträdande sekreterare. Den liberala partiledaren var enligt Tingsten lysande i rollen som kommittéordförande:

”Förut hade jag känt Edén blott som överlägsen talare; om hans insatser som vetenskapsman, partiledare och regeringschef hade jag inte någon närmare föreställning. Nu fick jag en mera allsidig bild av hans förmåga: att leda, att diskutera, att skriva, att planlägga. Intrycket blev storartat; jag tror mig aldrig ha känt en lika stor kapacitet på de områden det här gäller. Han ledde arbetet i dess helhet och kommitténs debatter med oöverträfflig klokhet och kraft, han var lika insatt i detaljerna som i det huvudsakliga, hans inlägg var mönster av saklighet, precision och skärpa, snabbt och säkert gick han igenom och gjorde rättelser i promemorior och utredningar. Jag förstår väl att han som statsminister, trots att två partier samverkade i regeringen, hade exceptionell auktoritet.”

Inte desto mindre kunde Edén vara påfrestande, fortsätter Tingsten:

”Edén gick folk på nerverna genom sin jämna förträfflighet. Att höra en talare som aldrig söker ord, som uttrycker allting distinkt och välbetänt, som kort sagt talar som en bok är i och för sig enerverande; för övrigt gör Edéns böcker samma intryck av mönstergill redovisning. Men till denna tröttande fulländning kom två nära sammanhörande svagheter. Edén kunde inte flamma upp i något lidelsefullt och gripande; det var alltid a men aldrig A. Och hans strävan till fullständighet, till att inte förtiga något argument och aldrig låta en

begraven hund få vila i frid, väckte olust likaväl som en motvillig beundran.”⁸

Edéns statsministerperiod 1917–20 har behandlats av statskunskaparen *Gunnar Gerdner* i hans bekanta avhandling. Gerdner tecknar en i huvudsak positiv bild av den liberala partiledaren i statsministerrollen.

Johanson ger oss nu en ingående och väldokumenterad beskrivning av Edén i rollen som faktisk partiledare från år 1916. Det visar sig till stor del vara historien om en serie konflikter mellan ledaren och olika organ inom partiapparaten, främst landsmötet.

Konflikterna började redan på våren 1916. Vid ett sammanträde med partiets verkställande utskott inför det kommande landsmötet fick Edén ta emot hård kritik på två punkter. Den ena gällde ett av honom själv skrivet förslag till landsmötesuttalande i neutralitetsfrågan och mot krigsaktivismen, den rörelse som ville driva Sverige in i världskriget på det kejsarliga Tysklands sida. Här fick Edén i viss mån ge med sig: VU enades om ett reviderat uttalande.

Den andra punkten vid VU-sammanträdet gällde regeringens Hammarskjölds militära anslagskrav. Edén ansåg, att det tillkom riksdagsgruppen att ta ställning; han ville inte veta av något landsmötesuttalande. Det heter i protokollet:

”Vägrar att ta emot direktiv av landsmötet. Omöjligt ta direktiv av en församling, som ej sitter inne med sakkännedom i en invecklad politisk fråga, som den nu föreliggande är. Helst intet uttalande på landsmötet. Vill ej ta konsekvenserna av ett landsmötesuttalande, om V.U. enar sig om att ej föreslå något. Ville helst säga nej till alltihop (regeringens krav), men tror det ej är möjligt. – – Endast det absolut nödvändiga vilja vi vara med om. Men därom kan landsmötet ej döma.” (s 25).

I dessa formuleringar låg möjligen ett förtäckt avgångshot. Hursomhelst – här lyckades Edén till sist driva sin vilja igenom: VU bestämde sig för att inte lägga fram något förslag till uttalande. Vid det följande landsmötet fick han en knapp majoritet för sin linje.

1916 års liberala konflikt är mycket intressant. Till de traditionella stridsfrågorna inom partiet lades då, som Johanson framhåller, ytterligare en fråga av stor principiell räckvidd: maktens fördelning mellan partiledaren, riksdagsgruppen och landsmötet. Lösningen av den aktuella konflikten innebar en seger för partiledaren och i viss mån riksdagsgruppen över landsmötet – men principfrågan kvarstod.

Vid förtroendevalsrådet inom riksdagsgruppen i januari 1917 uppstod en konflikt mellan Edén och en oppositionell grupp, där bland andra Alfred Petersson i Påboda, Axel Schotte och Carl Ekman ingick. Edén blev

upprörd och ställde sin plats till förfogande; konflikten löstes genom en kompromiss. Det intressanta i sammanhanget är, att partiledaren tydligt och klart begagnade avgångshot som påtryckningsmedel. Det skulle inte bli sista gången.

Vid landsmötet i juni samma år uppstod en ny konflikt, denna gång i nykterhetsfrågan. Den förbudsvänliga falangen, som sannolikt var i majoritet vid landsmötet, ville driva igenom ett uttalande, som stakade ut vägen mot ett totalt alkoholförbud. Edén motsatte sig skarpt ett sådant uttalande. Han förklarade öppet i landsmötesdebatten, att han skulle avgå som partiledare, om förbudet skrevs in i partiprogrammet. Avgångshotet gjorde effekt: landsmötet antog med knapp majoritet ett annat uttalande, där förbudet inte nämndes.

Partiledaren lyckades alltså driva igenom sin vilja – såtillvida blev landsmötet en framgång för Edén. I mångt och mycket var det dock en pyrrhuseger. En partiledare, som inte kan kompromissa sig fram utan pressar sin vilja på partiets djupa med led återkommande avgångshot, bäddar för nederlag – för sig själv och för partiet.

Vid landsmötet i juni 1920 var konfliktmönstret likartat. Edén hotade på nytt att avgå, om förbudsvännerna drev igenom ett långtgående uttalande i nykterhetsfrågan. Även den här gången fick partiledaren sin vilja fram, men hans agerande väckte ovilja till och med bland hans åsiktsfränder i själva sakfrågan. "Den omständigheten att Edén, sedan 1917 års landsmöte, själv som statsminister genomdrivit den politiska demokratiseringen i Sverige, bidrog heller knappast till att öka förbudsvännernas förståelse för Edéns sätt att utöva partiledningen vid landsmötena", anmärker Johanson slyktigt (s 52).

I juni 1921 hölls ett extra landsmöte. Anledningen var det förestående nyvalet till andra kammaren, tillkommet för att demokratiseringen av rösträtten skulle slå igenom snabbare. Även den blivande folkomröstningen i förbudsfrågan kastade sin skugga över förhandlingarna.

Före landsmötet hade man på sina håll talat om en sprängning av det liberala partiet på nykterhetsfrågan. I det stora hela fick emellertid mötet ett lugnt förlopp. Vid voteringen om nykterhetspunkten i programmet fick den av Edén hävdade linjen visserligen endast en mycket knapp majoritet. I avvaktan på folkomröstningen var dock motsättningarna neddämpade, och Edén använde denna gång inte avgångshot som påtryckningsmedel. Däremot gick meningarna skarpt isär om formerna för folkomröstningen. Förbudsvännerna reagerade mot förslaget att särskilja kvinnornas röster från männens; man såg det som ett knep från förbudsmotståndarnas sida att i förväg nedvärdera en befarad folkmajoritet för totalt alkoholförbud.

Folkomröstningen i augusti 1922 gav som bekant till

resultat en knapp majoritet mot förbud. Inom det liberala partiet ansåg båda falangerna i nykterhetsfrågan, att resultatet stödde deras ståndpunkt. Förbudsmotståndarna hävdade, att folkets dom var tydlig och klar: förbudet måste avföras från den politiska dagordningen. Förbudsvännerna pekade för sin del på att nästan halva väljarkåren hade uttalat sig för förbud. Följaktligen borde partiet kunna locka till sig nya väljarskaror, om det drev förbudskravet med kraft. Folkomröstningen hade på detta sätt, tvärt emot förhoppningarna på sina håll inom partiet, ytterligare skärpt motsättningarna mellan de båda falangerna.

Mot denna bakgrund var utgången av frisinnade landsföreningens extra landsmöte i maj 1923 från början given – partisprängning på nykterhetsfrågan. I landsmötesdebatten kämpade Edén för ett uttalande, som under hänvisning till folkomröstningsresultatet slog fast, att förbudet inte kunde "betraktas såsom ett för närvarande aktuellt lagstiftningsspörsmål". Det viktigaste motförslaget, som hade Carl Ekman som främste talesman, löd på den avgörande punkten så här:

"I den mån utvecklingen skapar förutsättningar för en lagstiftning i förbudsriktning, känner det frisinnade partiet sig av sin demokratiska, socialreformatoriska grundsyn förpliktad att jämväl i nämnda avseende realisera folkets önskemål och främja dess bästa." (s 209).

Edén framhöll under debatten, att hans alternativ var "ett yttersta bud". Om landsmötet inte antog det, måste han – och många med honom – lämna partiet. Denna gång hjälpte naturligt nog inte avgångshotet; Edéns förslag föll i huvudvoteringen med klar majoritet. Edén och hans anhängare lämnade landsmötet och partiet: sprängningen av den drygt tjuogoåriga liberala partiapparaten var ett faktum.

I det "krisperspektiv", som jag har tecknat i det föregående, kan partisprängningen ses som det naturliga resultatet av en fortgående upplösningsprocess. Om man begränsar perspektivet till nykterhetsfrågan, bör man framhålla kontinuiteten i utvecklingen under Edéns partiledartid. Johanson sammanfattar denna synpunkt så här:

"Det ligger nära till hands att jämföra 1923 års landsmötesdebatt och votering med motsvarande debatter och voteringsfrågor i nykterhetspunkten åren 1917 och 1920; särskilt påfallande är parallellen med 1917 års landsmöte, då Edén och Ekman liksom 1923 stod mot varandra i striden. Vid alla tre landsmötena deklarerade Edén i klara verba före voteringen, att ett inskrivande av förbudet i partiprogrammet skulle leda till partisprängning. Vid 1917 års landsmöte led förbudsvännerna ett ganska knappt voteringsnederlag, 1920 blev nederlaget större, säkerligen främst beroende på att ledande förbudsvänner

som Ekman och Kvarnzelius den gången röstade med Edénsidan. I voteringen vid 1923 års landsmöte blev rollerna ombytta, förbudsvännerna vann sin alltsedan 1917 ivrigt efterlängtnade seger vid formuleringen av programmets nykterhetspunkt.

Det var förbudsvännernas starka sammanhållning, som vid 1923 års landsmöte ledde fram till en klar voteringsseger. I motsats till de båda tidigare landsmötena röstade denna gång mycket få förbudsvänner med den motsatta sidan." (s 220).

I detta perspektiv innebar 1923 års landsmöte en seger för den inre demokratin i det liberala partiet. Man kan naturligtvis fråga sig om det inte hade varit möjligt för Edén att böja sig för partimajoriteten eller åtminstone att leda partiet på ett mera demokratiskt sätt, så att sprängningen hade undvikits. Samma problem fanns ju, som Johanson påpekar, i det socialdemokratiska partiet. Där hade kongressen redan år 1911 nära nog enhälligt skrivit in förbudskravet i partiprogrammet. Hjalmar Branting tillhörde minoriteten, reserverade sig mot beslutet – och fortsatte som partiledare. I motsats till Edén försökte Branting undvika att beröra förbudsfrågan offentligt.

Inte heller Branting lyckades dock undvika partisprängning: vänstersocialisterna bröt sig ut ur partiet – eller blev utkastade ur partiet – på våren 1917. Förbudsfrågan var inte alldeles oväsentlig i sammanhanget. Vänstersocialisterna var ofta nykterister och förbudsanhängare och lade gärna moraliska aspekter på de politiska frågorna. De avgjort viktigaste konflikterna inom SAP hade emellertid gällt vägen till demokrati och socialism – inklusive problemet om eventuell vänstersamverkan – militärfrågan och slutligen den inre demokratin i partiet. I dessa avgörande frågor tillhörde Branting den segrande majoriteten och var såtillvida i en bättre position än Edén – men sannolikt hade han också en mera demokratisk ledarstil än sin liberale kollega.

Den liberala rörelsen i Sverige har traditionellt haft ett starkt stöd inom pressen. Denna tradition går tillbaka till 1890-talet. Då verkade Sveriges allmänna rösträttsförbund, som visserligen var en allmän vänsterrörelse men som inte desto mindre kan betraktas som en föregångare till frisinnade landsföreningen. Rösträttsförbundet kan, något förenklat men ändå träffande, beskrivas som redaktörernas folk rörelse.⁹

Allmänt sett är det naturligtvis en utomordentlig tillgång för ett parti att ha ett starkt stöd inom pressen, särskilt under valrörelser. Det finns emellertid situationer, då stödet snarast är "a mixed blessing", som det engelska uttrycket lyder. Kriserna inom det liberala partiet, särskilt i förbudsfrågan fram till sprängningen år 1923, erbjuder belysande exempel.

Såväl förbudsmotståndarna som förbudsvännerna hade många värtaliga språkrör i pressen. På motståndarsidan fanns exempelvis Otto von Zweigbergk och senare Torsten Fogelqvist i Dagens Nyheter, Erik B Rinman i Stockholms-Tidningen och Torgny Segerstedt i Handelstidningen. Kända namn i provinspressen var Mauritz Hellberg i Karlstads-Tidningen och Axel Johansson i Upsala Nya Tidning. På den förbudsvänliga sidan kan man nämna Carl Ekman i Afton-Tidningen, bröderna Ollén i Svenska Morgonbladet och Gustav Rosén i Västerbottens-Kuriren.

Alla de nu nämnda var slagkraftiga, stundom aggressiva publicister. I flera fall hade de också förtroendeuppdrag inom det liberala partiet. Ofta nog var de alltså i dubbel mening engagerade liberala skribenter. Denna kombination medförde, att alla konflikter inom partiet fick omedelbart genomslag i nyhetsartiklar och ledarkommentarer. Många gånger måste detta ha lett till att positionerna lästes i förtid och att motsättningarna skärptes i onödan inom partiet.

Johanson ger här många exempel. I anslutning till valet till landsföreningens förtroenderåd år 1915 heter det, att motsättningen i en personfråga "ledde till sedvanlig polemik mellan Dagens Nyheter och Afton-Tidningen; en polemik som spred sig till den övriga liberala pressen" (s 16). År 1922 stod förbudsfrågan och inte minst folkomröstningen i centrum för intresset:

"Den liberala pressfejden inleddes så gott som omedelbart och fortsatte året ut, ehuru med växlande intensitet. Hårdast blev sammandrabbningen i Stockholm mellan Dagens Nyheter och Svenska Morgonbladet. En landsortsmotsvarighet utgjorde Örebro, där Elof Ljunggrens Nerikes-Tidningen och den mycket förbudsfiendliga Nerikes Allehanda låg i ständig polemik med varandra." (s 93).

Motsättningarna mellan falangerna i nykterhetsfrågan blev än skarpare, när partiledaren Edén på olika sätt, offentligt och internt, knöt an till förbudsmotståndarna i den liberala pressen, särskilt DN. Förbudsvännerna fick då dubbel anledning att misstro honom.

Också efter sprängningen av det liberala partiet år 1923 fortsatte pressen att spela en stor roll i de inre konflikterna i det nya, förbudsfiendliga liberala partiet respektive frisinnade folkpartiet. Höjdpunkten – eller kanske bottennivån – nåddes under 1928 års valkampanj. Den liberala partiledaren Elief Löfgren ratades som andrakammarkandidat av partiets Stockholmsavdelning. Han kandiderade i stället på en icke-officiell liberal lista men föll igenom – vilket i sin mån bidrog till den liberal-frisinnade regeringen Ekmans avgång efter valet.

Bakom detta uppseendeväckande händelseförlopp låg till stor del den liberala huvudstadspressen, dvs Dagens

Nyheter och Stockholms-Tidningen med Torsten Fogelqvist och Leif Kihlberg respektive Erik B Rinman som drivande krafter. Förgäves kritiserade Löfgren den liberala press, "som gärna hänvisar till sitt oberoende av partiet" men samtidigt "icke tvekar att utöva ett snart sagt oemotståndligt tryck på partiinstanserna när det gäller kandidatnominering och val" (s 291).

När massmedieforskarna diskuterar pressens inflytande, brukar de tala om olika "adressater", exempelvis väljarna eller de politiska beslutsfattarna. Johansons framställning visar ovanligt tydligt, att forskarna har all anledning att mera än hittills diskutera tidningarnas inflytande på partimedlemmarna, inte minst under interna partistrider.

I Johansons avhandling skall jag slutligen fästa uppmärksamheten vid vad författaren har att säga om Svenska Morgonbladet. Denna frikyrkliga tidning hade grundats år 1890, närmast som ett organ för Svenska missionsförbundet. Politiskt sett hörde den till en början hemma på den liberala sidan. Ungefär från sekelskiftet gled emellertid "Svenska Morr" – precis som Missionsförbundets ledare P P Waldenström – tydligt åt höger. Under första världskriget var tidningen i linje härmed länge starkt tyskvänlig. Mot slutet av kriget svängde SvM åter över åt det liberala hållet.

Sedan Ekman år 1918 hade lämnat Afton-Tidningen, övertog SvM ställningen som huvudorgan för förbudsvännerna inom det liberala partiet. Under de närmast följande åren låg tidningen ofta i polemik med förbudsmotståndarna i den liberala pressen, särskilt DN. Från det hållet beskyldes SvM ofta för att vara trångbröstat, kulturfientligt och allmänt antiliberal. De beskyllningarna var ingalunda alltid ogrundade. Johanson visar dock, att tidningens syn på kultur och politik var mera nyanserad och mindre antiliberal än vad DN ville gå med på.

Efter partisprängningen år 1923 blev Svenska Morgonbladet huvudorgan för frisinnade folkpartiet. Under Ekmans båda regeringar åren 1926–28 och 1930–32 kallades tidningen ofta "regeringsorganet". Den beteckningen rymde ingalunda hela sanningen om SvM:s ställning. Det är visserligen riktigt, att frisinnade politiker, under regeringsperioderna även statsråd, ofta medarbetade i tidningen, ibland med anonyma ledare. Johanson visar emellertid övertygande, att det alltid rådde ett mycket reserverat förhållande mellan bröderna Ollén och Ekman. Tidningen drog sig heller inte för att vid tillfälle ta avstånd från den frisinnade regeringskursen, exempelvis vid 1927 års skolreform.

Svenska Morgonbladets politiska, kulturella och allmänjournalistiska linje borde ägnas en vetenskaplig specialstudie, menar Johanson. I det önskemålet instämmer

man gärna – med tillägget att författaren till en sådan studie förslagsvis kunde heta Gösta Johanson.

Torbjörn Vallinder

Noter

- 1 Se särskilt *T Henriksson 1966*
- 2 *Se text G von Bonsdorff 1954*
- 3 *D Verney 1972*. Jfr *StvT 1973*, s 223 ff
- 4 *H-K Rönblom 1929*, s 212 ff
- 5 *D Verney 1972* s 56 f
- 6 Jfr *M Bäck* i *StvT 1964* s 307 f
- 7 *B Hildebrand* i *Svensk Tidskrift 1948* s 631
- 8 *H Tingsten 1961* s 223 f
- 9 Jfr *T Vallinder 1962* passim

Referenser

- G von Bonsdorff 1954*, Studier rörande den moderna liberalismen i de nordiska länderna. Skrifter utg av Fahlbeckska stiftelsen XL. Lund: Gleerups
- G Gerdner 1946*, Det svenska regeringsproblemet 1917–1920. Från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism. Skrifter utg av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala XXV. Uppsala och Stockholm: Almqvist & Wiksell
- T Henriksson 1966*, Frisinnade landsföreningen och demokratin, ingår i S Hadenius, red, Kring demokratis genombrott i Sverige. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- G Johanson 1980*, Liberal splittring, skilsmässa – och återförening 1917–1934. Göteborg: Bokförlaget Folk & Samhälle (i distribution)
- L Kihlberg 1960*, Dagens Nyheter och demokratis genombrott. I. Ständigt i opposition 1888–1911. II. Seglar sin egen sjö 1911–1921. Stockholm: Bonniers
- L Kihlberg 1962*, Karl Staaff. I. Verdandist, advokat, politiker 1860–1905. Stockholm: Bonniers
- L Kihlberg 1963*, Karl Staaff. II. Regeringschef, oppositionsledare 1905–1915. Stockholm: Bonniers
- Leif Lewin et al 1972*, The Swedish Electorate 1887–1968. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- H-K Rönblom 1929*, Frisinnade landsföreningen 1902–1927. Skildringar ur den liberala organisationsrörelsens historia i vårt land. Stockholm: Saxon & Lindström
- H Tingsten 1961*, Mitt liv. Ungdomsåren. Stockholm: Wahlström & Widstrand
- J Torbacke 1966*, Journalistik på osäkra villkor. Den liberala Aftontidningen och dess föregångare. Stockholm Studies in History 10. Stockholm, Göteborg, Uppsala: Almqvist & Wiksell
- J Torbacke 1972*, Dagens Nyheter och demokratis kris. (I) 1922–1936. Friheten är vår lösen. (II) 1937–1946. Genom stormar till seger. Stockholm: Bonniers

268 Översikter och meddelanden

T Vallinder 1962, I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886–1900. Stockholm: Natur och Kultur

D Verney 1972, The Foundations of Modern Sweden: The swift rise and fall of Swedish Liberalism. Political Studies Vol 20